

ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

*Макаренко П.М. д.е.н., професор, член-коресподент НААНУ
Полтавська державна аграрна академія*

У статті розглянуто основні види структур агропромислової інтеграції. Узагальнено досвід формування і функціонування інтегрованих структур в АПК та їх вплив на ефективність сільськогосподарського виробництва. Визначено основні ознаки вертикальних, горизонтальних та змішаних інтегрованих агроформувань.

The basic types of structures of agroindustrial integration are considered in the article. Generalized experience of forming and functioning of computer-integrated structures is in APK and their influence on efficiency of agricultural production. Certainly basic signs of vertical, horizontal and mixed integrated agrarian formations.

Постановка проблеми. Характерною рисою економічного розвитку нині є те, що сільське господарство, яке виробляє продовольство і сировину, дедалі тісніше пов'язується з різними галузями промисловості, сферою реалізації продукції. Роль його зростає в процесі інтеграції, посилення взаємозв'язку галузей і підприємств, появи нових видів економічних зв'язків, зміни їхнього змісту.

Для встановлення ступеня взаємозв'язку основних ланок агропромислового виробництва з промисловими галузями, раціональної частки його участі у виробництві кінцевої продукції варто чітко визначити співвідношення в розподілі сільськогосподарської сировини між основними переробними його галузями. Як показують розрахунки, із загального обсягу сільськогосподарської продукції передається в промислову переробку близько 70%.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. У сучасній літературі питанням інтеграції у сільському господарстві та її впливу на економічну ефективність аграрних формувань приділяється увага таких провідних економістів, як Ю.О. Нестерчук, П.Т. Саблук, Г.В. Савицька, В.П. Ситник, О.Г. Шпикуляк, Б.А. Черняков, М.Д. Янків але окремі теоретичні аспекти цієї проблеми потребують ґрунтовного опрацювання.

Постановка завдання. Аналіз основних форм інтеграції у сільському господарстві та визначення впливу інтеграції на економічну ефективність в сучасному товарному господарстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Агропромисловий комплекс як цілісна виробничо-економічна система є результатом суспільного поділу кооперації та праці. Формування його є двоєдиним процесом: з одного боку, виробництво розчленовується на виконання функцій у вигляді, відносно самостійних, відособлених у часі та просторі видів діяльності, а з іншого боку – між ними постійно відновлюються відносини обміну, у результаті чого їх варто розглядати як взаємозалежні та взаємодоповнюючі стадії єдиного процесу відтворення (перша стадія – виробництво продукції рослинництва і тваринництва, друга – виготовлення з них продуктів харчування, третя – реалізація їх споживачеві). На цій основі стають об'єктивно необхідними різно-

манітні міжгалузеві та внутрішньогалузеві зв'язки, що охоплюють економіку країни. Ще на початку 70-х років сільське господарство стало споживачем продукції майже ста галузей і поставляло свою продукцію у 82 галузі народного господарства. Обсяг постачання матеріальних ресурсів і виробничих послуг, що були надані сільському господарству, ще більш зросли, а географія зв'язків з іншими галузями розширилася [2, с. 76].

Треба зазначити, що при сучасних масштабах сільськогосподарського виробництва спостерігається недостатнє узгодження між ним і торгівлею, що стримує підвищення ефективності сільського господарства, упровадження прогресивніших форм організації виробництва, доведення готової продукції до споживача.

Агропромислова інтеграція зумовлює об'єднання зусиль і засобів у єдиний процес виробництва високоспеціалізованих і всебічно розвинутих галузей з виробництва, переробки, зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції.

Інтеграція в загальному розумінні означає процес об'єднання зусиль різних підсистем для досягнення цілей організації чи внесення будь-яких окремих частин у єдине ціле визначеної системи. Економічна інтеграція характеризується формуванням глибоких і стійких коопераційних зв'язків між підприємствами й галузями.

На рубежі XIX-XX століть сільське господарство значно відставало від промисловості. Однак почався його інтенсивний розвиток, збільшувалася спеціалізація в рослинництві і тваринництві, спостерігався процес диференціації виробництва в сільському господарстві на окремі підгалузі та види виробництва [1, с. 102].

Водночас виникали і розвивалися різні самостійні галузі, пов'язані із сільським господарством: створення для нього засобів виробництва (споруди, іригаційні комплекси, машини, хімічні матеріали, енергетичні ресурси і т. д.); постачання й обслуговування сільського господарства (реалізація засобів виробництва, водогосподарське й енергетичне обслуговування, навчання та ін.); доведення сільськогосподарської продукції до переробних підприємств (реалізація безпосередньо заготівельним організаціям); переробка сільськогосподарської сировини (харчова, легка, консервна промисловість, виготовлення напівфабрикатів); доведення готових сільськогосподарських продуктів до споживачів (оптова й роздрібна торгівля, система громадського харчування).

З поступовим роз'єднанням (відокремленням) виробників у ході поглиблення суспільного поділу праці в процесах виробництва і реалізації своїх продуктів, відокремленням операцій промислової переробки, створенням виробництва засобів виробництва, торговельної сфери наприкінці минулого і початку нинішнього століття виникла об'єктивна необхідність "з'єднання" різних видів діяльності, пов'язаних із рослинництвом і тваринництвом.

Розвиток продуктивних сил зумовив як необхідну і цілком природну економічну інтеграцію.

Інтеграція в сільському господарстві започаткована під час другої промислової революції. Саме вона дала поштовх до інтегрування сільського гос-

подарства, що виявилось в таких процесах: екстенсивні методи розвитку, що вимагають додаткової робочої сили, були замінені інтенсивними із застосуванням техніки, яка вимагає меншої кількості робочої сили; на зміну механізації деяких трудових процесів приходять комплексна механізація й автоматизація; усі фази кругообігу в сільському господарстві й інфраструктурі (виробництво, транспорт, зв'язок, торгівля, енергетичне і водне господарство та ін.) функціонують ритмічно; наука стала органічною частиною виробництва, продуктивною силою.

Взагалі інтеграція означає формування в ціле, усунення відокремленості окремих виробничих осередків (але не їх самих). Виробничі осередки поєднуються у нові організації, що виникли у процесі інтеграції, однак у них залишається деяка відособленість і самостійність, вони підтримують зв'язок з організаціями поза новим цілим. У порівнянні зі старим нове (інтегроване) ціле є складнішим утворенням [7, с. 109].

Таким чином, виробнича інтеграція є господарсько-організаційним процесом, спрямованим на створення спільності інтересів, що впливають з визнання того, що суб'єкти підприємництва взаємозалежні, у результаті чого у сформованих організаціях існують окремі господарські осередки з певним ступенем їхньої самостійності; їх безпосередній зв'язок за різними напрямками господарської діяльності; об'єднання одиниць під загальним управлінням; роз'єднання суперечливих сил, спрямованих проти єдиного управління; порядок прийняття спільних (колективних) рішень об'єднаних одиниць.

Отже, не кожна господарська організація є інтегрованою, а тільки та, в якій існують всі інтеграційні ознаки.

Інтеграція однаково містить як технічну, так і господарську сторони розвитку суспільного поділу праці. У науці та світовій практиці розрізняють три види інтеграції виробництва: горизонтальну, вертикальну і змішану [3, с. 41].

Внутрішньогалузеве кооперування, поглиблення спеціалізації певних ланок єдиного технологічного процесу, зниження витрат виробництва, називають горизонтальною інтеграцією. Найбільш чітко цей вид інтеграції виявляється при створенні деяких міжгосподарських акціонерних підприємств і науково-виробничих об'єднань, розвитку виробничо-економічних зв'язків у зерновому виробництві між насінницькими, репродукційними підприємствами і господарствами з виробництва товарного зерна.

Під вертикальною інтеграцією розуміють об'єднання підприємств і виробництв, що діють у суміжних та взаємозалежних галузях. Воно веде до зведення під єдиним управлінням усіх чи основних фаз і стадій виробництва сільськогосподарської сировини, заготівлі, транспортування, зберігання, обробки і переробки, реалізації готових продуктів, тобто відбувається агропромислова інтеграція.

Змішана інтеграція проявляється як організаційно-економічне об'єднання в один господарський організм різнопрофільних виробництв і підприємств різних галузей, що не мають ні технічної, ні технологічної спільності у виробництві визначеного товару.

Вертикальна інтеграція – закономірний процес, що відбувається незалежно від суспільної та політичної систем. Вона є наслідком концентрації і спеціалізації виробництва.

Суть вертикальної інтеграції полягає в об'єднанні сільськогосподарського виробництва, переробки, реалізації та використанні отриманої переваги, вираженої ефектом сумісної дії (синергічним) [4, с. 145].

Принципово рівноправні підприємницькі структури й одиниці поєднуються в межах єдиної організації і не мають експлуатаційного характеру, отже, науково-технічна революція у виробництві харчових продуктів дедалі більше створює умови для інтегрованого господарства. При інтеграції функціонування усіх членів системи необхідно погоджувати так, щоб природна чи штучна сировина, напівфабрикати й різні компоненти машин за своїми якостями, властивостями та стандартами відповідали вимогам наступної фази виробництва, переробки чи реалізації.

Тільки за такої організації можна забезпечити максимальну ефективність господарського кругообігу, що закінчується реалізацією продукції.

Індустріалізацію сільського господарства, зростаючу концентрацію і спеціалізацію стимулюють завжди в напрямку створення великих виробництв та об'єднань, що вимагає горизонтальної інтеграції. Її створюють господарські осередки у своєрідній формі, коли поєднують відносно однорідну господарську діяльність. Сільське господарство і харчова промисловість однаково можуть створювати горизонтально інтегровані організації в межах обороту виробничих продуктів.

Процес вертикальної інтеграції фермерських господарств у країнах Заходу посилюється, починаючи з 50-х років. Комбікормові заводи, м'ясокомбінати й інші підприємства, що переробляють сільськогосподарську продукцію, на основі контрактів і договорів з фермерами чи селянами організують сільськогосподарське виробництво, координуючи його від початкової стадії до реалізації готового продукту. Так, у країнах Західної Європи селяни одержують від інтегратора молодняк, корми, ветеринарну допомогу, за все це вони зобов'язані поставляти готову продукцію. Причому оплата її враховує кількість та якість, а терміни постачання визначаються договором. У Нідерландах, наприклад, за договорами виробляється 90-95 % бройлерів, 40-45% свинини, 20-30% яєць. Одна тільки фірма "Агріко" скуповує і переробляє 40% виробленої в країні картоплі [5, с. 10].

Отже, у процесі розвитку фермерства поряд зі зміцненням однопродуктових і появою багатопрофільних кооперативів почали закладатися основи вертикальної інтеграції об'єднань фермерів, тобто почався процес якісного перетворення форм організації праці та управління асоціаціями. Організаційна форма вертикальної інтеграції – поява і поширення аграрнопромислових об'єднань (АПО). Вони утворюються на базі вертикальної інтеграції чи форм спеціалізованих кооперативів шляхом їхнього кооперування в єдину агропромислову асоціацію, що включає і виконує всі, або майже всі стадії виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації сільськогоспо-

дарської продукції. Тут виробником-продавцем є коопероване АПО, а покупцем – або переробна компанія, або безпосередній її покупець.

Між членами асоціації (спеціалізованими кооперативами чи фермерами) встановлюються прямі довгострокові контракти (терміном на рік і більше). У такому разі зменшується число посередників у ланцюжку “виробник-споживач” сільськогосподарської продукції, тобто різноманітні посередники між крайніми суб’єктами ринкових відносин зникають. Усередині АПО виробляють ті види продукції і послуг, що раніше купувалися в інших.

У кооперації й інтеграції фермерських господарств виявляється об’єктивний процес розвитку спеціалізації, концентрації, централізації й усунування сільськогосподарського виробництва. Невеликі багатoproфільні фермерські господарства виявилися нездатними вирішити продовольчу проблему в умовах індустріального суспільства. Спеціалізація, кооперація, інтеграція дозволили скоротити універсалізацію в аграрному виробництві, передати кооперативам ті функції та види діяльності, що окремому фермеру здійснювати економічно не вигідно. Відбулася “кооперативна колективізація” при збереженні приватної власності в основній виробничій ланці аграрного виробництва – фермерському господарстві [6, с. 221].

В умовах, коли інтегрований фермер втратить право власності на засоби і результати виробництва, позбавиться виробничої самостійності, неможливо буде зберегти почуття господаря-підприємця. Фермерство втратить свою головну перевагу – самозабезпечення мотивації до високопродуктивної й ефективної праці.

Із збільшенням розмірів ферм, скороченням їхньої загальної кількості, зниженням чисельності фермерів і доповненням основного роду занять іншими видами робіт сільське господарство США трансформується в більш розгорнуту систему організації виробництва. Використання договорів контрактації в аграрній сфері сприяє тому, що відособлені функції виробництва засобів виробництва для сільського господарства, власне сільськогосподарського виробництва і реалізації переробленої сировини поєднуються в одне ціле.

У параметрах горизонтально інтегрованих формувань постачальники матеріально-технічних ресурсів і переробники сировини залучаються в аграрну сферу за допомогою договірних відносин. У певному сенсі договірна форма встановлення міжгосподарських зв’язків обмежує правоздатність сільськогосподарських підприємств, тому що партнери вимагають постачання продукції певної якості і за обумовленою контрактом ціною. При залученні до кооперативного об’єднання індивідуальні власники зберігають право власності, але втрачають права самостійного прийняття рішень. Однак централізація управління є об’єктивно необхідною умовою досягнення системної мети, тоді як побудова децентралізованої організаційно-управлінської структури не забезпечує ритмічного виробництва сільськогосподарських товарів.

Висновки. За рахунок контрактних зв’язків дрібні й середні ферми та підприємства, що переробляють їх продукцію, і підрозділи виробничої інфраструктури потрапляють у сферу впливу великого капіталу. Його економі-

чне панування сприяє формуванню найбільших підприємств, що з'єднують виробництво, переробку і збут продукції в одному технологічному циклі. Такі господарства є об'єднаннями, що являють собою кооперативну форму міжгалузевої організації виробництва, яка діє під контролем єдиного управлінського органу. Господарства, які входять у подібні формування – дрібні, середні й великі ферми, заводи з переробки сільськогосподарської сировини, інші осередки промислового чи торгового призначення – виконують специфічні виробничі операції з метою забезпечення функціонування загального технологічного процесу.

Література:

1. Економічний аналіз діяльності підприємства: [навчальний посібник] / Г.В. Савицька. – К.: Знання, 2004. – 654 с. – (Вища освіта ХХІ століття)
2. Нестерчук Ю.О. Вертикальна інтеграція у системі стратегічних цілей аграрної політики держави / Ю.О. Нестерчук // Актуальні проблеми економіки АПК: колективна монографія / за ред. Д.К.Семенди, О.І.Здоровцова. – Умань: Видавець “Сочінський”. – 2009. – С. 75-135
3. Родионова О.А. Институциональные преобразования и развитие интеграционных процессов в АПК / О.А. Родионова, Е.В. Дацкова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2005. – №5. – С. 39-42.
4. Ситник В.П. Трансформація АПК України в ринкові умови / В.П. Ситник. – К.: Ін-т аграр. економіки УААН, 2002. – 518 с.
5. Черняков Б.А. Роль и место крупнейших сельскохозяйственных производителей в агроном секторе США / Б.А. Черняков // Экономика сельскохозяйственного и перерабатывающего производства. – 2001. – №5. – С. 9-12.
6. Шпикуляк О.Г. Институт аграрного рынка: монография / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.
7. Янків М.Д. Організаційно-економічні механізми розвитку і функціонування АПК України/ М.Д. Янків. – Львів: КООПОСВІТА, 2000. – 450 с.

УДК 631.151.6:664.6:63.002.6

РОЗВИТОК ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Гудзь О.Є., д.е.н., професор, Степасюк О.С., к.е.н.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Розглянуто теоретико-методологічні та практичні аспекти формування та розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері України, здійснено моніторинг існуючих проблем у контексті реалій викликів та запитів сьогодення та дисбалансів економічного простору, а також окреслено ризики та перспективи їх поступу.

It is considered teoretiko-methodological and practical aspects of forming and development of integration processes in the agrarian sphere of Ukraine, monitoring of existent problems is carried out in the context of realities of calls and queries of segodennya and disbalances of economic space, and also outlined risks and prospects of their advancement.

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси еволюціонують, трансформуються, змінюють характер відносин їх учасників, призводять до заміщення традиційних економічних механізмів новими, які тільки будуть ви-
ро-